

Vári Fábrián László

Emlékhelyek és emlékezés

Tarpa és Vári mezővárosok voltak hajdanán, de egykori privilégiumaik megszüntével ma már csak két nagyközség – továbbra is a Beregi-Tisza-háton, ám a magyar–ukrán határ egymással szemközti oldalán. Lakóik életét, küzdelmeit századokon át követte a krónika, legfontosabb lapján azt hirdetve, hogy itt ringatták bölcsőjét a Rákóczi-szabadságharcnak, Közép-Európa legjelentősebb és legszebb szabadságküzdelmének. A nevezetes eseményről a történetírás ekképpen beszél: *Esze Tamás és társai 1703. május 21-ikén Tarpán és Váriban, 22-ikén Beregszászon, hol országos vásár volt, kitűzték Rákóczi zászlait, s a nép mindenütt lelkes örömmel esküdött hűséget a fejedelemnek.*

Ennek okán történt, hogy a két település nevét végérvényesen egymás mellé helyezte a történelem. Az idő azonban szeszélyes gazda, mert korábbi végzéseit olykor érthetetlen módon felülírja. Így a két község ikersorsát a 20. század során kétszer is szétválasztották a nagyhatalmi érdekek.

Tarpa népe egy percre sem feledkezett meg kuruc múltjáról, de Váriban a szovjethatalom 50 esztendeje elég volt ahhoz, hogy a közösség tudatában elsorvadjon a Rákóczi-kor emlékezete. Tarpa viszont sohasem mondott le neves szülőteréről. 1966-ban egész alakos szobrot emeltetett Esze Tamásnak, míg Váriban, mert a közösség memóriája is gyarló, szelnek lett eresztve a régi dicsőség szelleme. Ott a helytörténet iránt is érzékeny magyar tanárnak kellett visszaplántálni a felnövő ifjúság elméjé-

be a kuruc időket. Így történhetett, de már jelentős társadalmi támogatással, hogy 1989. május 21-én az ősi templomtorony régi, befalazott bejárata fölé a következő felirattal helyeztek el emléktáblát a község polgárai: *1703 május 21-ikén Tarpa népének példáját követve Váriban is kibontották a nagyságos fejedelem zászlaját. Ringató bölcsője ezért e föld az 1703–1711-es Rákóczi-szabadságharcnak.*

Az utódok ma e tábla alatt emlékeznek a hajdani dicső napokra, az egykor zászló alá álló, a szabadság-eszmének vérrel áldozó hazafiakra. Nem sokkal később – ugyancsak civil kezdeményezésre – a vári középiskola hivatalosan is felvette a lázadó fejedelem nevét, és ennek látható jeleként bejárata fölé művészien kivitelezett, a zászlóbontás jelenetét ábrázoló égett agyag domborművet kapott.

Ez már szép előrelépése volt a közös történelmi hagyomány ápolásának, azt azonban képtelenség volt feledni, hogy 1944 hideg őszén ismét hasonló szálakkal szótték a Bereg-vidék két nagyközségének sorsát. Tarpát kis híján Szovjet-Ukrajnához csatolták a front átvonulása után a megszállt terület biztosítására hátrahagyott fegyveres egységek. Ennek nyomatakéul november 21-ikén 450 munkaképes, 18 és 50 év közötti férfi lakost Beregszászra, onnan pedig a szolyvai gyűjtőlágerbe hajtanak ama bizonyos háromnapos jóvátételi munkára. Senki sem gondolta, hogy a szovjet-mód fejre állított világban a három nap három teljes esztendővel ér fel, azt meg végképp nem sejtet-

ték, hogy a 450 életerős férfiemberből száznál alig többen térnek csak haza. Váriból 340 fiatalember és családapa járta végig az értelmetlen szenvedésnek ugyanezt az útját, de közülük „csak” 191 ember testét emésztette magába az idegen föld. *Sírjuk ismeretlen – emléküik halhatatlan* – olvassuk a sztálini önkény mezővári áldozatainak emlékművén a megdöbbenően tömör feliratot, de a miértre máig nem kaptunk kielégítő feleletet.

Tarpa és Vári lakosai az 1980-as években, Kádár és Brezsnjev országlása idején, a barátságfesztiválok időszakában újból egymásra találtak. A Vári és Borzsova mezőgazdasági területeit egyesítő Vörös Zászló Kolhoz (TSZ) dalárdája és néptáncgyűjtése több ízben is vendégszerepelhetett Fehérgyarmat és Tarpa közönsége előtt, Beregszászon és Váriban pedig a tarpai népdalénekeseknek és a méltán híres citerazenekarnak tapsolhatott az igényes népi kultúrára szomjas nagydemű. Az akkor szövődött barátságok, személyes kapcsolatok sok esetben ma is élnek. Ékes bizonyíték rá, hogy 2009. május 21-én ismét együtt ünnepelhetett a két nagyközség, Vári bazaltkockás utcáin az egykori felkelőkkel megrakott, kuruc kori löcsös szekerek zörögtek végig. A korhű gúnyákba öltözött tarpai férfiakhoz hasonlóképpen beöltözött vári legények csatlakoztak, szájukról hosszasan szálltak a népi kurucdalok, kíséretképpen pedig lélekemelően és messzehangzón sírt a vajai Nagy Csaba tárogatója. De a népes gyülekezetnek új jelenetre is figyelnie kellett: az Esze Tamást alakító színész egy szekéren állva Rákóczi *Brezáni kiáltványát* olvasta fel. A „minden rendű igaz magyaroknak” beszélt, akiket hadba hívott a „becsületünket tapodó, sónkat, kenyerünket elvevő, életünkön uralkodó s kegyet-

lenkedő” Habsburg-birodalom ellen. Aki nemcsak báméskodni jött ekkor Vári főterére, egy röpke pillanatra talán magába merült: manapság vajon hogy állunk a szabadsággal? Különleges és felemelő érzés volt akkor elvegyülni az életre kelt történelmi színtér szereplői között, mintha Tarpa és Vári népe egy fejedelem alattvalói, egy ország polgárai lennének ma is, mintha megtörtént volna a Beregvidék magyarságának jelképes egyesülése.

A fentebb leírtak alapján, de akár nemzeti önbecsülésünk erősítése végett is ideje kimondani, hogy a Rákóczi vezette függetlenségi háború Európa utóbbi 300 esztendejének legszebb és legheroikusabb szabadságharca volt. Ebben mára lelkes laikusok és szakavatott történészek is egyetértenek, miközben nem feledhetjük, hogy a leveretést követően a 18. századból hátramaradt majd kilenc évtizedet keményen átböjtölte a megfogyatkozott, létbiztonságtól megfosztott nemzet. A bujdosókkal – hosszú időn át úgy tűnt – mintha a szabadságeszme is száműzetett volna, de azóta tudjuk: a szabadságeszme nem személyfüggő, a szabadságeszme koronként újrateremti önmagát, és az arra érdemes, alkalmas hazafiak közt szétosztja a szerepeket. Így támadott fel 1848-ban ugyanazon lobogók alatt, ugyanazzal a birodalommal szemben, s így fordult szembe 1956-ban egy újabb típusú zsarnoksággal, a kommunista diktatúrával.

Ha tehát a Rákóczi-kultuszról beszélünk, tulajdonképpen a nemzeti szabadság kultuszáról szólunk, amely 1849 óta állandó társunk, hiszen e szabadságharcban felemelkedett, majd Haynau bosszújától földre sújtott magyarság már nem tudott többé beletnyugodni elveszített függetlenségébe. Amikor Kossuth és az aradi vértanúk éltetéséért, a Kossuth-nótaért, de még

egy ártalmatlan Kossuth-bankó birtoklásáért is börtön jár, Rákóczi fejedelem alakját fedezi fel és nevét veszi ajkára a nemzet. A kor kutatásának Thaly Kálmán személyében felkészült és elhivatott gazdája akadt. Áldozatos munkássága által feltárult a Rákóczi-kor költészete, dallamvilága, politikai irodalma, tucatszám keletkeztek a kor hangulatát felidéző műdalok, újra megszólalt a tárogató. A nemzet újraértékelte a kuruc kor eseményeit, számba vette emlékhelyeit. A Rákóczi-szabadságharc 200. évfordulójára a Bereg megyei Dolha község főterén emlékmű épült, hogy a ruszinok, a gens fidelissima nyelvén is hirdesse a dicsőséges korszak emlékét. Igen, ez már valóságos kultusz-nak tűnik, de Thaly Kálmán még nem nyugodhat. Kijárja, hogy Magyarország hazahozassa és méltó gyászpompával örök nyugalomra helyezze a törökországi bujdosásban elhunyt fiainak hamvait. Erre, mint tudjuk, 1906-ban, a kassai dómban került sor.

Ez idő tájt, 1903-ban épül Tiszaújlak határában, a szabadságharc első győztes ütközetének színhelyén a monumentális turulos obeliszk. Alapozásához – ősi hagyomány szerint – Nagy-Magyarország vármegyéiből hordták össze a halmot, s ma már azt sem tudjuk biztosan, hogy a szájában szablyát tartó Turul alakját a helyi népmondai motívum ihlette-e, vagy a népmondát igazították magyaráztaképpen a kardot emelő Turulhoz. Mindegy. Az a fontos, hogy az emlékmű elkészült, és a csehszlovák megszállás két évtizedén át a nemzeti szabadságeszme megtestesítője volt. 1935-ben, a fejedelem halálának 200. évfordulóján a Turul szárnyai alatt felsorakozott Kárpátalja magyarsága, s az alkalomhoz illő tisztelettel és méltósággal csatlakoztak hozzá a ruszinság és a máramarosi románság népviseletben ün-

neplő csoportjai. Nagyszüleink, apáink legendaként emlegették az öreg ruszin alakját, aki testére tekerve hozta le a hegyekből, s a felvonuló menetbe állva rúdra tűzte Rákóczi féltve őrzött egykori lobogóját.

Hanem – amire megszülettem, már nem volt helyén a tisztaújlaki Turul, azt én már nem láthattam. Illetve – átalakulva, az elesett szovjet katonák sírjai fölött összerakott obeliszket a gömb tetején elhelyezett nagy vörös csillaggal – mégis. „Az volt a tojása!” – mutogattak az emberek a mészkőből vágott gömbre. „Azon ült a Turulmadár!” Ismertem ellenben, még láthattam sokáig Rákóczi szalonasütő nyársból szökken hatalmas, öreg nyárfáját, hallhattam elégszer keletkezése történetét. De csendes nyári estéken, a ház elé kiülve az öreg Almási László tárogatóját is hallgathattuk. Sírt az a hangszer helyettünk is, mindnyájunkért.

S így volt ez mindenütt: Ugocsában és Beregben, Munkácson, Salánkon, Váriban, Tarpán, de a Borzsa völgyében, a Máramarosban is ruszin és román falvakban, ahol életében a Fejedelem megfordult. Ezek, a hajdani dicsőséget tanúsító helyek a szovjet korszak négy és fél évtizedében is segítségünkre voltak az emlékezésben, a hagyomány megtartásában. Ezek készítették megszólalásra Kovács Vilmost már a múlt század hatvanas éveiben, pár évvel később S. Benedek Andrást, Fodor Gézát, Füzesi Magdát és szerény személyemet, mert a kuruc kor megidézése, hőseinek helytállása az ellenállás, a kitartás, a túlélés üzenetét közvetítette az árvaságra jutott kárpátaljai olvasó felé. Megértették ezt sokan: köztük Veres Péter, a beregszászi festőművész is, aki 1976-ban egy szénrajzsorozattal méltatta a Fejedelem születésének 300. évfordu-

lóját. És ne feledkezzünk meg néhai Váradi Sternberg János professzorról se, aki kis hazánkban elsőként kutatta a Rákóczi-szabadságharc politikai és gazdasági hátterét, a helyi események levéltári anyagait, a fejedelem keleti diplomáciai kapcsolatait. Az ő alapos szakmai érvelése nélkül aligha kerülhetett volna sor – már 1989-ben! – a tiszaujlaki Turul újjáépítésére, amelynek tervét Bíró Andor – személyes és bizalmas közlése szerint – már jó néhány év óta lelkében dédelgette.

Mostanában, a Rákóczi-szabadságharc 2003 óta tartó emlékező rendezvényeit szemlélve, akár mérleget is készíthetnénk. Felmérhetnénk többek között, hogy erősödött-e magyarságtudatunk a rendezvények által, hogy a mögöttünk sorakozó nemzedékek szívében helyet kapott-e II. Rákóczi Ferenc és a kuruc kor a maga hőseivel, teljes dicsőségével? De egészen mai ésszel, az állandó versengés szellemében, a valóságos hősök iránti eredendő tiszteletet félretolva azt is felmérettethetnénk a közvélemény-kutatókkal, hogy az utóbbi tizenvalahány év alatt maga II. Rákóczi Ferenc előrébb jutott-e történelmünk nagyjainak népszerűségi listáján? A legfájóbb kérdést azonban, hogy a nagymajtényi fegyverletétel után a politikailag kétfelé húzó magyarságnak végül melyik fele érezte magát győztesnek, nem merném megkockáztatni, mert térségünkben ennek máig ható, elevenünkbe vágó üzenete van.

Azt, hogy az egyetlen igaz oldalon küzdők, a vérüket önzetlenül és méretlenül áldozók elbuktak, jól tudjuk. Nyomor és véget nem érő hányattatás lett osztályrészük, de ők hozták a világra fiaikat és lányait, akik között Kölcseyk, Arany Jánosok, Petőfik, Tompa Mihályok, Vajda Jánosok, Munkácsyk, Bartókok, Kodályok és

József Attilák voltak. És pontosan tudjuk, hogy a labancnak mondott másik oldal valóban a győztes térfélen találta magát. Az Andrássy, Csáky, Esterházy, Forgách, Pálffy és más családok, akik valóságos megosztottságban éltek át a nyolcéves háborút, birtokaikat, javikat jelentősen gyarapítva, biztos talajon álltak a Habsburgok árnyékában, ezért a vármegyéknél és más közintézményeknél betöltött hivatalaikban csak ők képviselhették ilyen-amolyan tisztséggel, helytállással a nemzetet, ők biztosították számára a boldogulás útjait. Majd amikor újra felkínálja a történelem a szabadság lehetőségét, mintha becsületbeli adósságot kívánnának törleszteni, Aulichok, Damjanicsok, Dessewffyok, Lahnerek, Leiningenek, Pöntenbergekek, Schweidelek állnak Kossuth mellé, és kardot rántanak, vértanúságot szenvednek a magyarok szabadságáért. Ilyen kiszámíthatatlan, ilyen szeszélyes útítársa az embernek a történelem.

Az a tény, hogy az Ugocsa megyei Salánkra összehívott országgyűlés idején már hanyatlóban volt a nemzeti szabadság ügye, hogy a tanácsosok és szenátorok jelentős része – egyéb, fontosabb elfoglaltságaik okán – már meg sem jelent a helyszínen, önmagában véve is deheroizálja az eseményeket. Azonban nem engedhetjük meg, hogy ez a negatív érzés szívünkben felülkerekedjék. Élnek népek körülötünk, akik bármit megadnának, ha azt a dicsőséggel és kudarcokkal egyaránt váltakozó nyolc esztendő nemzeti történelmük részének tekinthetnék.

A magyar ember számára minden Rákóczi-emlékhely szent, ahol főhajtva illik megállni, de – grácia szegény fejemnek – a szatmári békekötés és a nagymajtényi fegyverletétel helyszínére egyáltalán nem vágyom, nem igyekszem.

RÁKÓCZI – 'MAGYAR MESSIÁS'

RÁKÓCZI HAZATÉRÉSE